

PUBLITSISTIK MATNLARDA UNDAJMALARNING QO‘LLANILISHI

N.Sh.Shermamatova

SamDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada publisistik matnlarda undajmalarning qo‘llanilishi, ularning matn tarkibida ekspressiv-sintaktik vazifalarni bajarib kelishi, publisistik matnlarning turli ko‘rinishlarida ular bajargan sintaktik va ekspressiv vazifalar yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: publisistik uslub, publisistik matn, publisistika, undajma, ekspressiv-sintaktik omil, ta’sirchanlik.

Nutq uslublari orasida publisistik uslub hayotimizda alohida o‘ringa ega. Bu uslubning alohida o‘rin va mavqega ega ekanligi uning ijtimoiy hayotda keng ko‘lamdagi ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-marifiy, madaniyat va sport kabi sohalarga xizmat qilishi bilan ifodalanadi. Ijtimoiy–siyosiy hayot masalalarini yoritgan barcha asarlar publisistik asarlar jumlasiga kiradi¹. Publisistik uslub ommaviy axborot vositalari orqali yozma va og‘zaki shaklda namoyon bo‘ladi.

Hozirgi kunda hayotni ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Mamlakatimizda, butun dunyoda bo‘layotgan yangiliklar, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohalardagi o‘zgarishlar haqida ommaviy axborot vositalari orqali xabardor bo‘lamiz. Ommaviy axborot vositalari orqali ommaga taqdim etilayotgan xabarlar, gazeta va jurnallarda e‘lon qilinayotgan yozma axborot matnlarini kuzatadigan bo‘lsak, ularda sintaktik birliklarning turli ekspressiv vazifalarni bajarib kelishini kuzatishimiz mumkin. Shunday birliklardan biri - undajma.

Undajma deb so‘zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki narsaga aytiladi. U o‘zi qatnashgan gapga mazmun jihatda bog‘lansa-da, grammatik jihatdan bog‘lanmaydi. U gap bo‘lagi bo‘la olmaydi. Undajmalar undash shaklidagi so‘z bilan ifodalanadi.

---

¹ Abdusaidov A. Gazeta janrining til xususiyatlari. DDA, -Toshkent, 2005, 11-b.

Gap, gap bo‘laklari, gap bo‘laklari mazmunini muayyanlashtirishga xizmat qiluvchi sintaktik birliklar masalasi, ayniqsa, ba’zan “gap bo‘laklariga bog‘lanmaydigan bo‘lak”, ba’zida «gapning uchinchi darajali bo‘lagi» sifatida talqin etilayotgan sintaktik birliklardan biri – undalmalar tilshunosligimizda ko‘pgina olimlar tomonidan o‘rganildi. Chunonchi, A. Fitrat 1924- yilda nashr etilgan “Nahv”(Sintaksis) asarida gap turlarini ajrata turib, “undashli gap” atamasi ostida undalmali gaplarni ajratadi va undalmaga quyidagicha ta’rif beradi: ”Gap kimgadir qaratib aytilgan bo‘lsa, shuning oti gapning bosh tomonida yo orasida, yo oxirida aytilsa, ana shunday gapga undashli gap va shul otning o‘zi “undash oti” bo‘ladir: Yigitlar, qo‘lingizdan kelgancha bilimingizni orttiringiz”². Fitrat misoldagi yigitlar so‘zini “undosh oti” sifatida ajratadi. Fitratdan so‘ng ham boshqa ko‘plab tilshunoslar undalma va uning sintaktik xususiyatlariga alohida to‘xtalib o‘tdi.

Undalmalarning nutq uslublarida qo‘llanilishiga e’tibor beradigan bo‘lsak, u ko‘proq so‘zlashuv va badiiy uslublarga xosdir. Ilmiy nutq uslubida undalmaning qo‘llanilishi xos emas³. Rasmiy uslubda undalmaning qo‘llanilishi chegaralangan. Undalmalarni rasmiy uslubdagi rasmiy xatlar va taklifnomalarda uchratishimiz mumkin. Shuningdek, davlat rahbarlarining bayram tabriklarida ko‘p uchraydi. Davlat rahbarlarining har bir bayram tabrigida undalmalar, albatta, ishtirok etadi. Masalan, *Aziz va muhtaram do‘stlar! Sizlarni Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlari kuni bilan yana bir bor samimiy muborakbod etaman. Qadrli do‘stlar!* Prezident Sh. Mirziyoyevning O‘zbekiston xalqiga Yangi yil bayrami bilan yozilgan bayram tabrigida undalma qatnashgan. *Qadrli vatandoshlar! Siz, azizlarni, ko‘p millatli butun xalqimizni kirib kelayotgan Yangi yil bilan chin qalbimdan tabriklayman... Muhtaram do‘stlar! Mamlakatimizda 2023 yilga “Insonga e’tibor va sifatlil ta’lim yili”, deb nom berdik.*

Publisistik uslubda ham undalmalarning qo‘llanilishi sermahsuldir. Publisistik uslubning xabar janrida undalmalarning qo‘llanilganini kuzatib o‘tsak.

² Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar: Darslik va o‘quv qo‘llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar— T.: «Ma’naviyat», 2009. — 205 b.

³ M.Mamadiyeva. Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari. Monografiya.-Toshkent: Fan, 2008.-90 b.

Davlat rahbarlarining bayram tabriklari, murojaatnomalari davriy nashrlar (gazeta va jurnallar)da chop etilsa, ularning nutqida undalmalarning birikmali va murakkab ko‘rinishlari ishtirok etganiga guvoh bo‘lamiz. Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston xalqiga Yangi yil bayrami bilan yozilgan bayram tabrigida undalmalar qatnashgan. *Qadrli vatandoshlar! Siz, azizlarni, ko‘p millatli butun xalqimizni kirib kelayotgan Yangi yil bilan chin qalbimdan tabriklayman... Muhtaram do‘stlar! Mamlakatimizda 2023 yilga “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”, deb nom berdik* [Xalq so‘zi, 2022]. Yuqoridagi kabi murakkab tarkibli va sifatlovchilar bilan kengayib kelgan undalmalar so‘zlovchining tinglovchiga munosabatini, baho ottenkasini bildirib keladi. Bu kabi undalmalarda tantanavorlik, ulug‘vorlik ustun turadi.

Bundan tashqari publisistik uslubning intervyu janrida ham undalmalarning ishtirokini ko‘ramiz. Bunda undalmalarning qo‘llanilishi jurnalist tomonidan beriladigan savollarga ham bog‘liqdir. Chunki undalma ishtirok etgan gapda, albatta, tinglovchining bo‘lishi shartdir. Jurnalist intervyu olayotganda sodda, ixcham, ravon, tinglovchiga tushunarli bo‘lgan uslubda so‘zlashi lozim. Va, albatta, unga murojaat qilayotganda ekspressivlikni ta’minlovchi murakkab tarkibli undalmalardan foydalanishi lozim. Misol uchun, *hurmatli ustoz, qadrli do‘stlar, aziz tomoshabinlar* singari.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, publisistik uslub va uning bir qancha xususiyatlari tahlil etish va o‘rganish hali hamon o‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Buni tadqiq etish esa biz yosh izlanuvchilarning oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdusaidov A. Gazeta janrining til xususiyatlari. DDA, -Toshkent, 2005.
2. Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar: Darslik va o‘quv qo‘llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar— T.: «Ma’naviyat», 2009. — 336 b.
3. M.Mamadiyeva. Ilmiy uslubning sintaktik xususiyatlari. Monografiya.- Toshkent: Fan, 2008.-90 b.

4. Qo'ng'urov R va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi. -Toshkent: O'qituvchi, 1983.

5. Каримов. С Ўзбек тили функционал сгилстикаси. Монография. - Самарқанд: СамДУ нашри, 2010. -192 б.

6.Каримова, С. (2021). Зебуннисобегим ше" риятида илоҳ ва мажоз тушунчаси. Иностранная филология: язык, литература, образование, (3 (80)), 16-23.

7.Каримова, С. (2021). Ҳиндистон форсий адабиёти тарихи. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (79)), 25-30.